

УДК 37.015.31:17.022.1

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕДАГОГІЦІ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Лещенко М. Є.

У статті розглядаються мета та зміст морально-етичного виховання в Україні II пол. ХХ ст. Показано, що цей процес був обумовлений державною ідеологією і політикою. Мета виховання була орієнтована на моральний вигляд особистості, її морально-етичні принципи, активну життєву позицію. По-різному радянські науковці розуміли і зміст морально-етичного виховання.

Ключові слова: морально-етичне виховання, мета морально-етичного виховання, зміст морально-етичного виховання, комуністичне виховання, моральний вигляд особистості, моральність, морально-етичні принципи.

В статье рассматриваются цель и содержание морально-этического воспитания в Украине II пол. ХХ в. Показано, что этот процесс был обусловлен государственной идеологией и политикой. Цель воспитания была ориентирована на нравственный облик личности, ее морально-этические принципы, активную жизненную позицию. По-разному советские ученые понимали и содержание морально-этического воспитания.

Ключевые слова: морально-этическое воспитание, цель морально-этического воспитания, содержание морально-этического воспитания, коммунистическое воспитание, нравственный облик личности, нравственность, нравственные принципы.

The study looks at the purpose and content of moral and ethical upbringing in Ukraine in the second half of the 20th century. It shows that this process was determined by the state ideology and regulations. The purpose of upbringing was oriented toward moral make-up of a person, his or her moral and ethical principles, active life attitude. There were different interpretations of the content of moral and ethical upbringing among soviet scientists.

Key words: moral and ethical upbringing, purpose of moral and ethical upbringing, content of moral and ethical upbringing, communist upbringing, moral make-up of a person, morality, moral and ethical principles.

Актуальність проблеми. У складному процесі формування особистості чільне місце належить морально-етичному вихованню, оскільки зміст морального виховання учнів зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його моральності. З огляду на це, завдання морального виховання – формування національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінок [9, с. 251]. Завданням морально-етичного виховання є також формування таких якостей особистості, в яких виявляється її ставлення до самої себе як до людини і до члена колективу. Це – чесність і правдивість, почуття честі і людської гідності, самокритичність, принциповість тощо.

Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.

Проблемі морально-етичного виховання приділялась значна увага здавна. Оскільки воно є основою становлення системи цінностей людини. Ті підвалини моральності, які закладаються в дитинстві, впливають і обумовлюють все подальше життя особистості, її установки, поведінку, відношення до інших людей тощо.

Дану проблему вивчали такі видатні педагоги як В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський, А. С. Макаренко, С. Ф. Русова, Я. Ф. Чепіга, Я. А. Коменський та ін.

На сучасному етапі розвитку педагогічної і психологічної науки проблемі морального виховання приділяли увагу у філософських, психологічних і педагогічних дослідженнях ХХ ст. В. П. Андрущенко, Г. П. Васянович, І. А. Зязюн, М. Й. Красовицький, В. Г. Кремень, С. О. Сисоєва, О. В. Сухомлинська, М. Д. Ярмаченко,

К. І. Чорна та ін. Прийоми і методи морального виховання розкрито у працях Т. І. Цвєлиха, М. Й. Боришевського, Д. І. Водзінського, Р. Х. Шакурова та інших освітніх діячів України. Багато з дослідників пропонували свою "методику" виховання моральності людини.

Метою публікації є висвітлення проблеми постановки мети та визначення змісту морально-етичного виховання у вітчизняній педагогічній думці II пол. XX ст.

Основний виклад. У дослідженні теорії морального виховання досить істотне місце займає наукове обґрунтування його мети як об'єктивної характеристики, в якій знаходить свій закономірний вияв його результат. Дослідники визначають, що мета процесу морально-етичного виховання є основою для побудови такої педагогічно-виховної діяльності, яка спрямована на формування моральності особистості.

У 40–50-ті рр. XX ст. головною метою виховання проголошували всебічний і гармонійний розвиток особистості, а основоположні ідеї в обґрунтуванні цілей морально-етичного виховання виводилися з марксистсько-ленінського вчення про сутність комуністичної моралі та шляхи морального розвитку суспільства. Тому при визначенні його цілей, як правило, виходили з етичних вимог до особистості. М. І. Болдирєв зазначав, що для того, щоб підростаючі покоління змогли успішно будувати та побудувати комунізм, вони мають бути виховані в дусі високих вимог комуністичної моралі [3, с. 4].

У педагогічній літературі 40–50-х рр. XX ст. найважливіші напрями морально-етичного виховання визначалися за допомогою виділення частин, у яких знайшли відображення ідейно-політичні та моральні вимоги до морального вигляду радянської людини, при цьому їх перелік був досить обширний і відрізнявся варіативністю.

Найчастіше до числа завдань морально-етичного виховання відносили формування радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму (відносин до Батьківщини, інших країн і народів), колективізму, критичного ставлення до буржуазної ідеології, соціалістичного ставлення до праці і суспільної власності, свідомої дисципліни, культури поведінки, чесності та правдивості, відносин між людьми на основі соціалістичного гуманізму. Також до завдань морально-етичного виховання відносили форсування таких якостей особистості, в яких виявляється її ставлення до самої себе як до людини і до члена колективу. Це – чесність і правдивість, почуття честі і людської гідності, самокритичність, принциповість тощо [10, с. 9].

У радянський період на розвиток теорії морально-етичного виховання, як і всієї педагогічної науки, значно впливали державна ідеологія і політика, засновані на марксистсько-ленінському вченні про комуністичну мораль. Так, у 60–80-ті рр. цільові установки морально-етичного виховання визначалися на основі прийнятої Програми КПРС (1961 р.) і наступних рішень партійних з'їздів. У цих умовах мета морально-етичного виховання орієнтувалася на систему зовнішніх вимог до морального вигляду особистості.

Особливості визначення цільових установок ілюструє позиція О. С. Богданової, О. Д. Калініної, М. Б. Рубцової, відповідно до якої метою морально-етичного виховання молоді є формування у неї як загальнолюдських норм поведінки, так і таких соціалістичних моральних цінностей, які народжені в ході боротьби трудящих проти експлуатації, боротьби за свободу, соціальну рівність, щастя та мир [1, с. 4].

Кінцевим результатом морально-етичного виховання вважали моральні якості. В такому випадку мета морально-етичного виховання виражається в тих конкретних якостях особистості, які необхідно і можливо сформувати у школярів на кожному етапі їх вікового розвитку.

У педагогіці проблема формування конкретних якостей особистості як цільової установки здійснення виховної роботи була поставлена А. С. Макаренком. Він вважав, що якості особистості виступають кінцевим результатом виховання і тому є його цілями. "Цели воспитательного процесса, – зазначав він, – должны всегда ясно ощущаться воспитательной организацией и каждым воспитателем в отдельности. Они должны составлять основной фон педагогической работы, и без ощущения развернутой цели никакая воспитательная деятельность невозможна. Эти цели и должны выражаться в проектируемых качествах личности, в картинах характеров и в тех линиях развития их, которые определенно намечаются для каждого отдельного человека" [4, с. 106].

Поняття "зміст морального виховання" як конкретизація загальних його цілей у радянській педагогіці застосовувалося досить рідко, але навіть у цих випадках автори включали в нього сукупність досить різнопланових категорій.

І. С. Мар'єнко розглядав зміст морального виховання як підбір необхідних видів діяльності, що викликаються ними відносин та умов їх реалізації, на основі яких відбувається формування позитивного поведінки вихованців. Саме такий зміст морального виховання реалізується в різних організаційних формах і за допомогою різноманітних методів і методичних прийомів [5].

М. І. Болдирев, вважаючи найважливішою виховною функцією школи залучення учнів у різноманітну діяльність і регулярне роз'яснення і привчання до виконання правил соціалістичного співжиття, вказував, що організація морального досвіду учнів у поєднанні з різними формами і прийомами їх переконання складає основний зміст процесу морально-етичного виховання, що здійснюється в школі [3].

Конкретизації основного складу завдань морально-етичного виховання в 60-ті рр. певною мірою сприяв Моральний кодекс будівника комунізму, що став ідейною основою, що визначала весь процес морально-етичного виховання учнів [6]. Моральний кодекс включав сукупність моральних відносин, які визначали принципи і норми моральної поведінки особистості і виступали в якості її морального ідеалу.

Розглядаючи моральне виховання як найважливішу складову частину комуністичного виховання, І. А. Каіров і Ф. Н. Петров вважали, що "этот процесс имеет целью воспитание подрастающих поколений в духе нравственных принципов, сформулированных в моральном кодексе строителя коммунизма, формирование моральных качеств, необходимых активным строителям коммунизма" [8, с. 119–120]. На думку вчених, принципи, зафіксовані в моральному кодексі, висловлювали цілісність моральної свідомості особистості.

Принципи Морального кодексу були класифіковані І. С. Мар'єнком, і таким чином був визначений основний склад субцілей морально-етичного виховання, які розкривають моральні риси особистості соціалістичного типу, позначені ще в перші роки будівництва соціалізму. "По значению нравственные принципы, сформулированные в моральном кодексе, можно классифицировать по группам, которые составят общие задачи нравственного воспитания и самовоспитания учащихся, – говорил І. С. Мар'єнко. – Эти группы принципов тесно связаны между собой и в реальной действительности не выступают изолированно друг от друга" [5]. У запропонованій автором класифікації виділено п'ять груп принципів, серед яких:

1) моральні принципи як узагальнені вимоги суспільства до особистості, в яких виражені відданість справі комунізму, любов до соціалістичної Батьківщини, висока свідомість громадського обов'язку, непримиренність до ворогів комунізму, а також нетерпиме ставлення до порушників громадських інтересів;

2) принципи, які стосуються відносин учнів до інших народів і націй (почуття радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, нетерпимість до національної і расової неприязні, мужність і хоробрість, готовність виконувати свій громадянський обов'язок із захисту Батьківщини);

3) принципи, що відображають сумлінне ставлення до праці на благо суспільства і турботу про збереження і примноження суспільного надбання;

4) принципи, що розкривають ставлення учнів до інших людей (колективізм, товариська взаємодопомога, гуманізм, взаємна повага між людьми);

5) принципи, що охоплюють ставлення школярів до норм і правил комуністичного гуртожитку (чесність і правдивість, моральна чистота, простота і скромність у суспільному та особистому житті, непримиренність до дармоїдства, кар'єризму, користолюбства).

До кінця 70-х рр. вимоги до морального вигляду радянської людини в концентрованому вигляді були втілені в нову, інтегральну мету морального виховання, сформульовану в доповіді генерального секретаря Л. І. Брежнєва на XXV з'їзді КПРС і висвітлену потім у педагогічних дослідженнях, – формування активної життєвої позиції [7].

Активна життєва позиція радянської людини розглядалася як прояв моральної активності у всіх сферах людської діяльності (трудова, суспільно-політична, моральної і т. д.), її готовність до практичної дії на користь суспільству. Розкриваючи педагогічний зміст активної життєвої позиції, автори як і раніше включали в нього

загальні вимоги до соціальної зрілості особистості, що матеріалізуються як стійкі, свідомі ставлення особистості до суспільства, праці, до себе і інших людей, зумовлені системою соціальних цінностей.

Подальша наукова розробка категорій змісту і завдань морально-етичного виховання пов'язана з розвитком в останній чверті ХХ ст. його особистісно орієнтованої концепції, що звернула дослідників до вивчення психологічного боку моральності особистості.

На необхідність особистісно орієнтованого підходу до визначення цілей морального виховання вказувала Л. І. Божович. Вона вважала, що для організації виховної роботи дуже важливо визначити, які особистісні якості повинна мати вихована дитина. З цією метою, на її переконання, "надо создать конкретный образец поведения и деятельности ребенка, определить тот комплекс особенностей его личности, к формированию которого должна стремиться педагогика на данном этапе возрастного развития ребенка" [2, с. 16].

Висновки. У педагогіці проблема визначення цілей морально-етичного виховання як конкретних якостей особистості, складових прогнозованого результату виховного процесу в той чи інший віковий період розвитку дитини, і необхідності послідовного їх ускладнення ставилася з кінця 60-х рр. ХХ ст. Теоретичні дослідження зводились до того, що основним завданням морально-етичного виховання є перетворення уявлень та знань про моральні норми у внутрішні збудники розвитку школяра (совість, честь, обов'язок, гідність), в навички і звички моральної поведінки, невід'ємні для людини якості в системі моральних відносин розвиненого соціалістичного суспільства.

Література

1. Богданова О. С. Этические беседы с подростками : кн. для учителя / О. С. Богданова, О. Д. Калинина, М. Б. Рубцова. – М. : Просвещение, 1987. – 192 с.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М. : Просвещение, 1968. – 464 с.
3. Болдырев Н. И. Некоторые вопросы воспитания коммунистической морали в свете решений XIX съезда партии / Н. И. Болдырев // Советская педагогика. – 1952. – № 12. – С. 3–19.
4. Макаренко А. С. Сочинения : в 7 т. / А. С. Макаренко. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1958. Т. 5. – 1958. – 558 с.
5. Марьенко И. С. Задачи нравственного воспитания школьников / И. С. Марьенко // Нравственное воспитание школьников / под ред. И. С. Марьенко. – М., 1969. – С. 28–42.
6. Марьенко И. С. Человек будущего воспитывается сегодня / И. С. Марьенко // Из опыта нравственного воспитания школьников / под ред. И. С. Марьенко. – М., 1964. – С. 16–17.
7. Материалы XXV съезда КПСС. – М. : Политиздат, 1976. – 213 с.
8. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / гл. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. – М. : Советская энциклопедия, 1964–1966. Т. 3. – 1968. – 880 с.
9. Фіцула М. М. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів освіти / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2003.
10. Цвєлих Т. І. Методика морального виховання дітей молодшого і середнього шкільного віку : метод. посіб. для вчителів / Т. І. Цвєлих, Д. Л. Ваккер, С. С. Коваленко. – К. : Рад. школа, 1974. – 144 с.